

ՎԱՆԵՐԻ ՄԻՐՁՈՅԱՆ

ՀՊՏՀ կառավարման ամբիոնի պրոֆեսոր,
փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր

ՀԱՆՂՈՒԹՈՂԱԿԱՆ ԽՈՍՔԸ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ*

Մի ընտանիք, մի հասարակություն, մի ժողովուրդ ձանաչելու համար
պէտք է լսել նորա մէջ հնչող խօսքը:
Պարեգին Նժդեհ

Հողվածում քննարկվում են հանրային կառավարման համակարգում միջանձնային խոսքային հաղորդակցման հիմնախնդիրները, մասնավորապես՝ խոսքային անհանդուրժողականության ու հանդուրժողականության դրսևորումները և դրանց փաստարկային հիմքը: Որպես վերլուծության նյութ դիտարկվում են խնդրո առարկային առնչվող՝ հայ գրականության մեջ առկա արձանագրումները և մտորումները: Բանավեճ – վիճաբանություն – վեճ փոխակերպումը դիտարկվում է իբրև հանդուրժողականից անհանդուրժողական խոսքին անցում, արվում են որոշակի եզրակացություններ առավելագույնս հանդուրժելի խոսքային հաղորդակցում ապահովելու պայմանների վերաբերյալ: Հիմնավորվում է հայոց առաժանու լայն գործածությունը որպես հանդուրժողական խոսքի վարքականոն:

Հիմնաբառեր. հանրային կառավարման համակարգ, անհանդուրժողականություն, հանդուրժողականություն, հանդուրժողական խոսք, բանավեճ, վիճաբանություն, վեճ, առաժանին՝ վարքականոն

JEL: B41, B59, R10, Z00, Z19

* Հողվածի առավել ծավալուն տարբերակը ներկայացվել է «Եվրասիա–համագործակցություն» հիմնադրամի 2016 թ. մայիսին հայտարարված «Հանդուրժողականության և անհանդուրժողականության դրսևորումները հայ գրականության մեջ» խորագրով հետազոտությունների բաց մրցույթին և դարձել հաղթողներից մեկը:

Հանդուրժողական խոսքը՝ համակեցության պայման

Հանրային կառավարման համակարգը ոչ միայն հաստատությունների և կառույցների, դրանց գործունեության և գործակցության սկզբունքների ամբողջություն է, այլև խոսքային հաղորդակցման բազմաձյուղ համակարգ, որում անվերջ տեղի է ունենում միջանձնային հաղորդակցում՝ գրավոր կամ բանավոր, դեմառդեմ կամ տեխնիկական միջոցներով միջնորդավորված, իրավական կամ բարոյական հիմքով, պաշտոնական կամ չձևայնացած, վեր ու վար կամ հորիզոնական ուղղություններով: Խոսքային հաղորդակցումը հանրային կառավարման հաստատությունների «անոթային» համակարգն է, սնուցում է հսկա բուրգի բոլոր մակարդակները, ապահովում դրանց ներդաշնակ գործառնությունը, ինչպես նաև տարատեսակ քննարկումները, խորհրդակցությունները, բանակցությունները և գործարար հաղորդակցման այլ տեսակներ: Իսկ ինչպիսի՞ն է այդ խոսքը, որքանո՞վ է նպաստավոր մարդկանց համախմբման, ջանքերի համատեղման տեսանկյունից: Որքանո՞վ է մեր խոսքը փոխադարձաբար հանդուրժողական, ինչպե՞ս խուսափենք անհանդուրժողության դրսևորումներից:

Հանդուրժողական խոսքը հաղորդակցման այն տեսակն է, երբ կողմերը պատրաստակամ են հարգանքով, համբերությամբ և ուշադրությամբ ունկնդրելու դիմացինի՝ սեփականից տարբերվող, անգամ դրան արմատապես հակասող դատողությունները: Նման խոսքային վարքագիծը միանգամից ձեռք չի բերվում, դիմացինին համբերատար և առանց ընդհատելու լսելու կարողությունը երկարատև դաստիարակության և ինքնադաստիարակության արգասիք է: Կա հինավուրց մի ձևակերպում. մարդուն երկու տարի է պետք խոսել սովորելու, իսկ լռել և լսել սովորելու համար՝ ամբողջ կյանքը: Լսելու կարողությունը հանդուրժող խոսքային հաղորդակցման անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայման է. կարևոր է այլակարծության հանդեպ հարգալից վերաբերմունքը, միակողմանիությունից զերծ մնալը, պատշաճ վարվելակերպը, նյութին համարժեք և գրուցակցի ընկալմանը համապատասխան բառապաշարի և ոճի գործածությունը, քաղաքակիրթ բանավիճելու մշակույթը, անպտուղ բախումից խուսափելու, խելամիտ փոխզիջման գնալու տրամադրվածությունը, ներողամտությունը, բարյացակամությունը և այլն:

Մարդկանց համակեցության մեջ հանդուրժողական խոսքի կարևորությունը գիտակցելու համար վերհիշենք, թե ինչ ավերածություններ է գործում անհանդուրժող խոսքը, այսինքն՝ ուրիշի կարծիքի բացահայտ անտեսումը և նույնիսկ դրա իրավունքի բացառումը, միայն սեփականը ճշմարիտ համարելը, կույր համառությունը, տարակարծությունը մերժելու անսքող դիրքորոշումը և դրանից բխող գործնական քայլերը՝ փոքրամասնության հանդեպ խտրականությունից մինչև ֆիզիկական ոչնչացում: Սեփական խոսքը բացարձակ ճշմարիտ հռչակելն է, որ վերածվում է ուրիշներինը մերժող արարքի, գործողության, դիրքորոշման, վերաբերմունքի: Խնդրի լուծումը, հետևաբար, խոսքային հաղորդակցման մշակույթն է, ամենից առաջ՝ վիճարկվեստի հիմունքների արմատավորումը, երկխոսություն վարելու և արդյունավետ հաղորդակցման հմտությունների ձևավորումը: Անտարակույս, **հանդուրժողական խոսքը, աստիճանաբար տարածվելով ամբողջ հասարակության մեջ, այն կդարձնի առավել ազատական և ժողովրդավարական:**

Խոսքային անհանդուրժողությունը հետևանք է շտապողականության, վատ ունկնդրման, գրուցակցին ընդհատելու սովորության, կանխակալ վե-

րաբերմունքի, սեփական գերազանցության զգացողության, բարձր ինքնագնահատականը պահպանելու դիրքորոշման, քննադատության հիվանդագին ընկալման, լեզվական թյուրըմբռնման, չճշտված խնդրակի, ներկաների հավանությանն արժանանալու ծգտման, հուզախռիվ վիճակի, դատողության միակողմանիության, չափազանց համառության: Այս պատճառները մեզանից շատերը լիովին ունակ են հասկանալու և համապատասխան քայլեր անելու: Ամեն ոք, իսկապես, կարող է ըմբռնել սեփական շտապողականության, անհամբերատարության, անուշադիր ունկնդրման, ծայրահեղ համառության, դիմացինին ընդհատելու վնասակար ազդեցությունը հաղորդակցման վրա: Մարդկանց մեծ մասը դժվար է տանում տհաճ խոսակցությունը, անպտուղ վեճը, հատկապես հարազատների կամ համախոհների հետ չնչին առիթով ծագած վիճաբանությունը: Հետբախումնային փուլում մարդը հակված է ինքնավերլուծության, ինչն օգտակար է խոսքային վարքագծի բարելավման համար: Շատ ավելի դժվար է ըմբռնել գերբարձր ինքնագնահատականի, քննադատական խոսքի հիվանդագին ընկալման, կանխակալ վերաբերմունքի, ամբոխահաճությանը հակվածության, միակողմանի մոտեցման հանգամանքը, առավել ևս խաթարող ազդեցությունն իր խոսքային վարքագծի վրա: Մեզ խանգարում է ինքնարդարացումը, հոգեկան ինքնապաշտպանության հզոր կառույցը, որի միջոցով մեզանից վանում ենք սեփական մեղավորությունը, որոնում` այլոցը:

Այդ առումով բացառիկ օգտակար է «կողքից» ուսումնասիրությունը, երբ սեփական վարքուբարքը դիտարկում ենք հայ գրականության էջերում: Ուշադիր թերթելով դրանք` նախնիների կամ ժամանակակիցների կենդանի պատկերների ձևով տեսնում ենք հայերիս համակեցության բոլոր դրսևորումները, այդ թվում` միջանձնային խոսքային հաղորդակցման առանձնահատկությունները, տարբեր թեմաներով զրուցակիցների դատողությունների ծավալման ընթացքը, միմյանց համոզելու հնարքները, փոխադարձ վերաբերմունքը: Հատկապես ցայտուն են հանդուրժող-անհանդուրժող խոսքի երկընտրանքի որոշակի լուծումները: Կարող ենք ասել, որ **հայ գրականությունը հայոց խոսքային վարքագծի յուրատեսակ հայելին է**: Արդ, արժե պարզել, թե ի՞նչ կերպ են զրուցում, բանավիճում հայ մարդիկ, որքանով են հանդուրժող սեփականից տարբերվող այլ կարծիքի, համոզմունքի, հավատքի, դիրքորոշման, վարվելակերպի հանդեպ: Իրենց անհամաձայնությունն ինչպե՞ս են արտահայտում, ի՞նչ փաստարկներ, ի՞նչ հնարքներ են գործադրում: Հայ գրողները ուղղակի կամ միջնորդավորված ի՞նչ խորհուրդներ են տալիս ընթերցողներին միմյանց ավելի համբերատար և հարգալից լսելու, ըմբռնելու, հանդուրժելու, հաշտ մնալու, փոխզիջման պատրաստակամության մասին: Սա, իհարկե, ընդգրկում հարցադրում է. մեկ հոգվածով կարող ենք խնդրի լուծման առաջին քայլն անել: Առավել կարևորը, թերևս, շոշափվող թեմայի ազգային կարևորության ըմբռնումն է:

Հանդուրժողականությունը` ազգային միաբանության հիմք

Հանրային կառավարումը մարդկանց` կառավարողների և կառավարվողների փոխադարձ ազդեցության տեսակ է, և քանի որ հայ հասարակությունը աշխարհում ազգային կազմով առավել միատարրերից է, ապա հայոց ազգամշակութային առանձնահատկությունները ինքնաբերաբար ազդում են թե՛ կառավարողների, թե՛ կառավարվողների վարքի, թե՛ հանրային կառավարման համակարգի գործառության ընդհանուր որակի վրա: Ասվածը բնավ

էլ հանրային կյանքում ազգային գործոնի գերազնահատումը չէ. համոզվելու համար բավական է թերթել ճապոնացի հեղինակի որևէ հրապարակում՝ նվիրված կառավարման հիմնախնդիրներին: Ընդհանուր գիտական լուծումների կողքին տեսնում ենք ազգահատուկ լուծումներ՝ հատկապես միջանձնային հաղորդակցման կազմակերպմանն առնչվող: Գաղտնիք չէ, որ հետպատերազմյան ճապոնիայի զարմանահրաշ տնտեսական վերածննդի մեջ ծանրակշիռ դեր ունեցան ճապոնացիներին հատուկ որոշ գծեր, ամենից առաջ՝ միակամության և միաբանության դրսևորումները:

Եթե խոսենք հայերից, ապա մեր անմիաբանության, փոխադարձ անհանդուրժողականության մասին շատ է գրվել: Քանիցս պետություն ենք կորցրել, որովհետև քիչ թե շատ հզոր ամեն մի նախարար ձգտել է գլխին թագ դնել: Հայոց պատմության նորագույն շրջանում ևս քիչ կորուստներ չունեցանք՝ միաբանվելու անկարողության պատճառով: Արցախյան ազատամարտի շնորհիվ արթնացած և միասնական կամք դարձած հայությունը մի քանի տարի անց սկսեց ջլատվել: Իշխանության և ընդդիմության անպտուղ առձակատումը, կուսակցամոլությունը, ապաշնորհ կառավարիչների՝ ամեն գնով իշխանական բուրգում գտնվելու ձգտումը, խորհրդարանում առողջ բանավեճերի փոխարեն միմյանց սևացնելու ելույթները, անարժանների անօրեն բարգավաճումը և արժանավորների ճարահատյալ արտագաղթը, նորօրյա դուրսպրծուկների ցոփ ապրելակերպը ժողովրդի մեծամասնության սուղ կենսապայմանների կողքին. այս և նման այլ երևույթներ ուղղակի հետևանք են նաև հայերիս փոխադարձ անհանդուրժողության: Իհարկե, պետականության վերականգնման ընթացքում նվաճումներ էլ ենք ունեցել՝ 1988–1990 թվականների ազգային զարթոնքը, հայոց համախմբման պատմության «աստեղային ժամը», որոնց շնորհիվ ազատագրել ենք հայոց հինավուրց տարածքները, ստեղծել ազգանպաստ կառույցներ, ամենից առաջ՝ հայոց բանակ, աճեցրել հպարտ հայորդիների նոր սերունդ, որ սրբագրելու է հայրերի և պապերի սխալները և, հիրավի, նոր Հայաստան է կառուցելու: Անտարակույս, էական այլ բարեփոխումներ էլ են կատարվել, բայց դրանք տասնապատիկ կլինեին, եթե մեզ չխանգարեր փոխադարձ անհանդուրժողությունը: Հիշենք (հարկադրյալ) մի քանի արձանագրում.

- «Եթե գծովեց մեկի հետ, ոխակալ է ինչպես ուղտ: Ամեն հայ մի հայ ունի, որի հետ թշնամի է մինչև մահ: Սա նրա անհրաժեշտությունն է: Անկարգ է և անիշխանական թե՛ հասարակության, թե՛ պետության, թե՛ գաղափարների մեջ: Իբրև ժողովրդական՝ անմիաբան է, անտանելի, խռովարար»¹:
- «Չկա երեսփոխան մ'որ հաճի յուր ընկերին վրա փշուր մ'արժանիք տեսնել: Ամենքը կ'ուզեն խելքի մենավաճառ կանգնիլ և չեն ներեր, որ ուրիշներն ալ քիչ մը խելք ունենան»²:
- «Խնդրում ենք ցույց տալ մեզ երկու հայ, որ միասին խորհուրդ կատարած լինեին ազգի հառաջադիմության վերա... Մի հայ, որ չէր սիրում ինձ,– իմ անձնավորությունը,– չկամի ընդունել և իմ բերանով քարոզված ճշմարտությունը առանց մտածելու, թե ես և իմ քարոզած

¹ Ղ. Ղեմիրճյան, Հայը // Երկերի ժողովածու տասնչորս հատորով, հատ. XIV, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1987, էջ 462:

² Հ. Պարոնյան, Օրակարգ // Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հատ. 10, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1979, էջ 656–657:

Ճշմարտությունը ջոկ-ջոկ բաներ են, թե ճշմարտություն ասացյալը սեփականություն չէ Մարկոսի, Կիրակոսի...»³:

Ընդ որում, հատկապես ցայտուն է խոսքային անհանդուրժողականությունը՝ որպես հիմնական պատճառ անհանդուրժող վարվելակերպի մյուս տեսակների և, միաժամանակ, դրանց վերարտադրության մշտական ասպարեզ: Ի՞նչն է բնորոշ հայերիս հաղորդակցմանը՝ լինի խորհրդարանական քննարկում, թե հեռուստաբանավեճ. հակված ենք մենախոսության, նախահարձակ ենք, զրկում ենք դիմացինին լիարժեք արտահայտվելու հնարավորությունից, մեր ասելիքը մեզ թվում է միակ ճշմարիտը, տրամադրված չենք քննարկելու ընդդիմախոսի փաստարկները, չենք էլ խորանում նրա ասածների մեջ, այլ մերն ենք շարունակ պնդում, երբեմն, ցավոք, երկուստեք մոռանում ենք քննարկման բուն թեման, շեղվում, հիշում անցյալի ինչ-ինչ դեպքեր, հունից դուրս գալիս, սկսում միմյանց վիրավորել: Հազվադեպ է լուրջ հարցերի քննարկումը մինչև ավարտ անցնում նույնքան լրջմիտ, պատշաճ ոճով, փոխադարձ հարգանքի մթնոլորտում: Ավա՛ղ, մեր քննարկումների ավարտը, որպես կանոն, թողնում է տհաճ հետք, կորստյան, ոչ թե ձեռքբերումի զգացողություն, ավստասանք զուր կորցրած ժամանակի համար:

- «Մենք այդ կողմից շատ հասարակ մարդիկ ենք. մեկ մեկու հետ ցեռեմոն, պատիվ-բան չգիտենք. այլ ռուսի կամ մի ուրիշ օտար մարդու հետ է, որ մեզ շենքով պահել գիտենք: Հայի որ հանդիպեցինք, ով կուզի թող լինի, չուզեցած տեղից էլ բերաններիցս գռեհիկ, անկարգ խոսքերը ջրի պես վազում են: Մեկս մեկի հետ նստած ելածներս էլ խախուղից էլ վատ է լինում. «Խև՛, ապուշ, զավզա՛կ, հայ քու... մայրդ-հայրդ այսպես-այնպես», սա մեր ամենօրյա խոսքերն են, մեր զրույցի ու սոյբաթի աղն ու տաքդեղը»⁴:
- «Եվ ամեն մի հայ համաձայն չի եղել մյուսի կարծիքին, այն էլ՝ նախօրոք, նախքան այդ կարծիքն իմանալը: Ամեն մի հայ համարել է, որ մյուսը սխալ է ապրում ու դատում»⁵:
- «Այդ բոլորին զուգակշիռ մը կընեի երկու վիճաբանություններու միջև: Քիչ առաջ, երբ թուրքին հետ կվիճեին, միակամ էին.բոլորը մեկ խելոք խոսքեր կփնտռեին պատասխանելու համար հյուրանոցի տիրոջ. հիմա որ առանձին մնացինք, սկսան իրարու հետ այնպես վիճել, ու մեկը այնպես կընդուներ մեր լուծվելու հարցը, որ կարծես լուծված վերջացած էինք»⁶:

Իհարկե, հայ գրողները սա գրել են խոր ցավով, տրտմությամբ, նաև՝ համարձակությամբ, բայց և այն հույսով ու վստահությամբ, որ նմանօրինակ ձևակերպումները ոչ թե խորացնելու են հայոց անմիաբանությունը, փոխադարձ անհանդուրժողականությունը, այլ ընդհակառակը՝ օգնելու են միաբանվելու, ավելի հանդուրժող լինելու միմյանց հանդեպ: Որքան էլ սուր են արձանագրումները, միևնույն է՝ դրանց նպատակը վեհ է ու առաքինի՝ **ազգային արթնություն**, սեփական թերությունները չնկատող, անհանդուրժողականությունից տուժող ազգակիցների **սթափ ինքնաճանաչում** և **ինքնազնահատում**:

³ Մ. Նալբանդյան, Հիշատակարան // Երկեր, Եր., «Սով. գրող», 1985, էջ 280–281:

⁴ Ռ. Պատկանյան, Վարժապետ // Երկեր, Եր., «Սովետ. գրող», 1980, էջ 483:

⁵ Պ. Զեյթունցյան, Արշակ Երկրորդ // Ընտիր երկեր երկու հատորով, հատ. 2, Եր., «Սովետ. գրող», 1987, էջ 244:

⁶ Թ. Թորանյան, Կարոտի ճամփաներով, Եր., «խորհրդային գրող», 1989, էջ 61:

Բնավ պատահական չէ նաև այն, որ հայ գրողները մշտապես կարևորել են խոսքի դերը համակեցության մեջ, ուղղակի հորդորել են հայոց առաջնորդներին ունակ լինել գործադրելու կառավարման ամենագործ այդ միջոցը: «Սրի գործությամբ թագը երկար ժամանակ գլխիդ պահել չես կարող.– հորդորում է քրմապետը արքային:– Պերճախոսությամբ են վարում տերության գործերը և հարատև դարձնում իշխանությունը: Այս մասին հիշիր, Արտաշես, և արքայական վճիռներդ ի կատար ածելուց առաջ՝ դրանց մասին խորհիր զիշերը: Արամազդը ցանկանում է, որ դու մտահան չանես իր այս մեծ պատգամը»⁷:

Հովհաննես Թումանյանը ուշադիր է եղել խոսքային հաղորդակցման կարգավորմանը իրենց իսկ՝ գրողների, նաև գրքասերների շրջանում: 1918 թ. Հայ գրողների միության գրական երեկոների մեկնարկի առթիվ նա կարևորում է դրանք առավել հետաքրքրական և բովանդակալից դարձնելու, լավ նախապատրաստվելու և պատշաճ մթնոլորտում անցկացնելու անհրաժեշտությունը. «Բայց, որովհետև երեկոները լինելու են վիճաբանություններով ու ընդդիմախոսություններով, շատ ցանկալի է, որ կարծիք հայտնողներն ու վեճի մտնողները լրջորեն պատրաստված լինեն առաջուց ու նյութին ծանոթ, ընդդիմախոսությունները լինեն պատճառաբանված ու հիմնավորված և վիճաբանությունները կոռեկտ: Լավ վիճաբանողները պետք է սովորեցնեն հասարակությանը, թե ինչ կնշանակի մի բան հասկանալ, ինչպես պետք է հասկանալ, ինչպես պետք է կարծիք հայտնել և ինչպես վերաբերվել հակառակորդին: Դա կլինի դպրոց»⁸: Ավելորդ չէ հիշեցնելը, թե մի առիթով ինչ է ասում Թումանյանը սեփական դիրքորոշման մասին. «Ամենայն հարգանքով լսել եմ ամենքին, որ խոսել են և լսելու եմ նրանց էլ, որ դեռ պետք է խոսեն»⁹:

Փաստորեն, Թումանյանը ձևակերպել է հանդուրժողական խոսքի ապահովման որոշ սկզբունքներ. ամենից առաջ՝ տարատեսակ քննարկումների ամեն մի մասնակից պարտավոր է.

- ներկայանալ լրջորեն պատրաստ,
- նախապես իմանալ հիմնական թեման,
- հակափաստարկելիս լինել հիմնավոր,
- խոսել պատշաճորեն, հարգանք դրսևորել հակառակորդի խոսքի և անձի հանդեպ:

Խոսքային հաղորդակցումը՝ փաստարկման տիրույթում

Մարդը «փաստարկող կենդանի» է. ոչ միայն տեղեկություններ ենք հաղորդում՝ չեզոք մնալով ասվածի բովանդակության հանդեպ, այլև ձգտում ենք համոզել զրուցակցին: Ահա թե ինչու խոսքը, որպես կանոն, լինում է փաստարկված, այսինքն՝ տրամաբանական կամ հուզական զանազան միջոցներով հիմնավորված: Դա վերաբերում է թե՛ հանդուրժողական և թե՛ անհանդուրժող խոսքին: Երկու դեպքում էլ մեզ հետաքրքրում է, թե ի՞նչ դատողություններ են առկա միջանձնային խոսքային հաղորդակցման հիմքում, ինչո՞ւ կազմակերպության մի ղեկավարի հաջողվում է առանց բախումների

⁷ Հ. Խաչատրյան, Արտաշես, Եր., «Սովետ. գրող», 1980, էջ 9:

⁸ Հ. Թումանյան, Հայ գրողների ընկերության գրական երեկոները // ԵԼԺ, հատ. յոթերորդ, Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտելիք» հրատ., 1995, էջ 23:

⁹ Հ. Թումանյան, Անտեղի ու անպետք միջոց // ԵԼԺ, հատ. յոթերորդ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտելիք» հրատ., 1995, էջ 26:

կառավարել, իսկ մեկ ուրիշ ղեկավարի գրեթե ոչ ոք չի հանդուրժում: Պարզելով գործածվող փաստարկի տեսակը՝ կարող ենք հասկանալ անհանդուրժող խոսքի խորքային դրդապատճառները, ուստի և կանխել նման խոսքի գոյացումը կամ էլ առնվազն մեղմել բացասական ազդեցությունը անհատի և հանրույթի կյանքում: Ինչպես անհանդուրժող խոսքի, այնպես էլ անհանդուրժողականության դրսևորման բոլոր տեսակների կանխարգելման համար որպես գերագույն պայման կարող ենք գնահատել Գարեգին Նժդեհի պահանջը. «Արդար լինելու համար՝ մարդկանց մեջ, թեկուզ թշնամիդ լինեն, փնտրի՛ր նախ նրանց լուսավոր կողմերը: Սկսեցի՞ր բացասականներից՝ պիտի չնկատես դրականները, վասնզի պիտի չուզենաս նկատել»¹⁰:

Դիմացիոնի հանդեպ ակնհայտ անհանդուրժողությունը լինում է բացահայտ, հարձակողական, երբ հիմքում զրուցակիցների **աշխարհայացքային անհաշտելի դիրքորոշումներն** են, միմյանց բացառող կենսափիլիսոփայությունները: Հրանտ Մաթևոսյանի «Տերը» վիպակում բախվում են անտառապետ Ռոստոմը և գյուղերի խոշորացման նպատակով քաղաքից ղեկավար կարգված անձնավորությունը: Գյուղի քայքայման վտանգը զգացող և որպես սեփական աշխարհի փլուզում ընկալող անտառապահ Ռոստոմը շփշտակ արտահայտում է գայրույթը.¹¹

- *Առաջին օտարը դու ես,– ասացինք,– քեզանից սկսվեց, ընտանիքդ քաղաքում է, միտքդ ու սիրտդ քաղաքում են, գյուղը քեզ համար մառան է, ով քանի ուլ ունի, որ պառավը քանի հավ... պաշտոնից կհանեն՝ գյուղից ոտդ էլ կկտրես: Ամենաօտարը հենց դու ես,– ասացինք:*
- *Վիրավորում ես,– ասաց,– կվիրավորվեմ, շատ ուժեղ կվիրավորվեմ:*
- *Վիրավորում եմ՝ որ վիրավորվես,– ասացինք,– հենց վիրավորելու համար եմ վիրավորում... Իրավունքներդ էս գյուղից քաշիր, կենտրոնին ասա՝ հարբեցող եմ, ի վիճակի չեմ, մարդ եղիր, հասկացողություն ունեցիր ու հասկացիր, որ էն հացը՝ որ էս գյուղում քու առաջ են դնում, թքած է, վրան թքած է:*

Անհանդուրժողականության գոյացման պատճառներից մեկը **կեղծիքն** է: Կեղծավորությունը ահավոր ավերածություններ է գործում մարդկանց կյանքում, բայց հատկապես աններելի, գարշելի է կեղծ խոսքը: Ավետիք Իսահակյանի ձևակերպմամբ՝

Մարդկային լեզու, դու որ երկնային բույրով ու թույրով, շղարշով պայծառ ծածկում ես մարդու դժոխքը հոգու, ոգե՞լ ես արդյոք ճշմարիտ մի բառ՝¹²:

Ուստի դիմացիոնի համար ենթադրաբար անհանդուրժելի որևէ խոսք սկսելիս մարդիկ հիմնավորում են **անկեղծության** պարագայով: Այդպես է վարվում Գևորգ Մարգարետունին, երբ ծանր խոսք է ասում Սահակ Սևադային՝ մեղադրելով թագավորի դեմ ապստամբելու համար¹³.

- *Ներիր, որ ես այս խոսքն արտասանում եմ. բայց դու սիրում ես անկեղծությունը:*

¹⁰ **Գ. Նժդեհ**, Բանտային գրառումներ // Երկեր, հատ. առաջին, Եր., ՀՀ արխիվային գործի գործակալություն, 2002, էջ 268:

¹¹ **Հ. Մաթևոսյան**, Տերը, Եր., «Սովետ. գրող», 1983, էջ 239–240:

¹² **Ավ. Իսահակյան**, Աբու-Լալա Մահարի // Երկեր, Եր., «Սովետ. գրող», 1987, էջ 234:

¹³ **Մուրացան**, Գևորգ Մարգարետունի // Երկերի ժողովածու հինգ հատորով, հատ. երրորդ, Եր., «Հայպետհրատ», 1952, էջ 118:

- Այո՛, այո՛, անկեղծ եղիր.իշխանագուն մարդուն անվայել է կեղծավորության գրգյակներով ծածկվիլ, բայց աշխատիր, որ անկեղծության անժույժ եռանդը մինչև գրպարտության սահմանները չտաննե քեզ...

Ակնհայտ է, որ զրուցակիցը դժվարությամբ է զսպում հակաճառությունը, և միայն անկեղծության հիշատակումն է նրան հետ պահում բախումից, այդուհանդերձ, ակնհայտ է նաև թաքնված մեղադրանքը: Ջրույցի շարունակության մեջ ի հայտ է գալիս հաճախադեպ մի փաստարկ, այն է՝ ուրախ եմ, որ անկեղծ ես խոսում, բայց ափսոս, որ ճիշտ բան չէ ասածդ.

- *Ուրախ եմ, որ կարողանում ես այդպես անկեղծորեն խոսել. երկչոտ մարդկանց տանել չեմ կարող, բայց միևնույն ժամանակ, տխրում եմ, որ այդքան անժանոթ ես դու ճշմարտությանը: Անդարմանելի մի վիշտ է այդ ինձ համար...*

Խոսքային անհանդուրժողականությունը լինում է զրուցակիցների տրամադրության, պահի և հանգամանքների թելադրանքի, այլոց ներկայության ազդեցության հետևանք: Մկրտիչ Արմենի վիպակում մի երիտասարդ՝ Գիսակը, հյուրընկալվել է երեք քույրիկներին և նրանց մայրիկին¹⁴:

- *Թող մազերդ ուղղեմ,– հանկարծ ասաց Գիսակը:– Ես գիտեմ, թե ինչպես պիտի անել, որ ուղղվեն: Իմ մազերն էլ են այդպես:*
- *Չեմ ուզում:*
- *Թող ուղղի, ինչո՞ւ ես համառում,– ասաց մայրը:*
- *Ես զգվում եմ, երբ ինձ ձեռք են տալիս:*
- *Շատ ես քիթդ ցցում, ոզնի,– բարկացավ Արփիկը:– Իսկ այդ ինչպե՞ս է, որ ուրիշները քեզանից չեն զգվում:*
- *Թող զգվեն, ես ոչ ոքի չեմ խնդրում:*

Հոգեբանները սա կբնութագրեին որպես «շրջված ագրեսիայի» տեսակ. միզուցե աղջնակը նեղվում է ներկաներից, քույրերի քնծիծաղից, մոր հորդորից և ահա նման պատասխաններ է տալիս, թեև մեկ այլ բան կցանկանար ասել: Նման իրավիճակ է նկարագրում նաև Նար-Ղոսը.¹⁵

Գարեգինը տեղն ու տեղը սառեց, հետո, երբ Սառան վերադարձավ և հոնքերը կիտած նստեց իր տեղը, նա մինչև անգամ վայսկոտությամբ իր աթոռը մի քիչ հեռու քաշեց:

- *Ղու վիրավորվեցի՞ր,– հարցրեց վարանքով:*
- *Ես առհասարակ չեմ սիրում, որ ինձ հարցաքննում են,– պատասխանեց Սառան խստորեն, առանց նրան նայելու:*
- *Հետո ես քեզ ե՞րբ հարցաքննեցի,– թոթովեց խեղճ բարեկամս:*
- *Ղուք (Սառան առանձնապես շեշտեց այս «ղուք»-ը) այս րոպեիս հարցրիք՝ կարդացե՞լ եմ ես այն գիրքը: Ասացեք խնդրեմ, ինչո՞ւ չպետք է կարդացած լինեի:*

Գարեգինը բոլորովին կուչ եկավ:

- *Ես ներողություն... Ես չէի կարծում... Հարցրի այնպես... Որ գիտենայի... Ղու իզուր...*
- *Խնդրեմ ինձ հետ դու-ով չխոսեք,– հանկարծ ընդհատեց նրան Սառան այնպիսի մի եղանակով, որ ինձ թվաց, թե այդ խոսքերի տեղ եթե ապտակ տար, տպավորությունը միևնույնը կլիներ:*

¹⁴ Մ. Արմեն, Վարդավան // Երկեր հինգ հատորով, հատ. առաջին, Եր., «Հայաստան», 1966, էջ 577:

¹⁵ Նար-Ղոս, Սպանված աղավնին // Երկերի ժողովածու երեք հատորով, հատ. երկրորդ, Եր., «Հայպետհրատ», 1955, էջ 438:

Եվ վերստին՝ գրքում ծավալվող իրադարձությունները բացահայտում են գրուցակցի այս աստիճանի հարձակողական վերաբերմունքի խորքային պատճառները, տվյալ դեպքում՝ ողբերգական մի էջ երիտասարդ կնոջ անցյալից: Հատկապես ներկա գրույցի նախապատմության, նախորդող դեպքերի և հանգամանքների չիմացությունն է հաճախ մեզ համար անբացատրելի դարձնում որոշակի իրավիճակում մեր խոսակցի արձագանքը:

Այդուհանդերձ, գաղտնիք չէ, որ կան նաև ինքնին, իրենց **բնավորությամբ** անհանդուրժող, կռվարար մարդիկ՝ պատրաստ չնչին առիթով կամ էլ առանց առիթի բախվելու դիմացինին: Մեջբերում Աղասի Այվազյանի՝ «Կռվարարներ» պերճախոս անվանված պատմվածքից¹⁶.

Մի սովորական կիրակի, ճաշից հետո պապս նստեց, պարկեց, տնքաց, աջ ծովեց, ձախ ծովեց, աստամները կրճտացրեց, հետո քրտնած նստեց, կուրծքը քորեց, շշմած աչքերով մեզ նայեց ու ասաց.

- *Ինչի՞ կաշեք վրաս...*
- Հորեղբայրներս իրար նայեցին.*
- *Հեջ...– ասաց հայրս:*
- *Ինչըդ հեջ... ուրեմն ես աշելու բան չե՞մ:*
- *Ինչի... Աշելու ես...– կմկմաց Կարապետը:*
- *Աշելո՞ւ եմ...– աչքերը ոլորեց Պողոս պապս...– աշելո՞ւ եմ... ի՞նչ է, կասիկ եմ, որ աշելու եմ...– Հետո ցույց տվեց ձեռքերը.– Աս մազուները ձեզի մարդ դարձուցին...– Հետո ցույց տվեց կուրծքը և թիսկացրեց կրծքին.– Աս չորացած ջանը ձեզի ստեղծեց...*

Անհանդուրժող խոսքի առավել հաճախադեպ հիմնավորումներից է «**ուժի փաստարկը**», այսինքն՝ «Ուժեղի մոտ միշտ էլ թույլն է մեղավոր» հիմնավորում-պարտադրանքը. լուսաբանման օրինակ Վահրամ Ալազանից¹⁷: Վերջինս բանտում իր ծխած գլանակների մնացորդները լուցկու տուփի մեջ է հավաքելիս լինում «սև օրվա» համար: Խուզարկությամբ բանտապահները հայտնաբերում են:

- *Ձե՞րն է այս տուփը.– հարցրեց բանտապետը:*
- *Այո.– պատասխանեցի ես:*
- *Ինչի՞ համար եք հավաքել ծխախոտի այս մնացորդը:*
- *Ծխելու համար:*
- *Ստույմ եք, հավաքել եք, որ լցնեք հսկիչի աչքերի մեջ և փախչեք:*
- *Քաղաքացի պետ.– ցույց տալով փթանոց կոշիկներս ասացի ես.– մի՞թե հնարավոր է այս կոշիկներով փախչել, ես հազիվ եմ սրանցով շարժվում, ինչ խոսք կարող է լինել փախուստի մասին:*
- *Լռել.– գոռաց բանտապետը՝ ձեռքը սեղանին խփելով.– տասը սուտկա կարտսեր գցել:*

Ուժեղի մոտ թույլն է մեղավոր, քանի դեռ որևէ հիմքով (իշխանական, դերային, գույքային, տարիքային) դիմացինի հանդեպ գերազանցություն ունեցող ուժեղի համար ամենապարզ ու հասկանալի ճշմարտությունն իսկ փաստարկային արժեք չունի: Հայ գրողների համար մերժելի է սեփական ժողովրդի հանդեպ **իշխանական անհանդուրժողականությունը**: «Աշոտ Երկաթ» պատմավեպում հայրենասեր հոգևորականի՝ Մարտիրոս վանահոր շուրթե-

¹⁶ Ա. Այվազյան, Կռվարարներ // Ընտիր երկեր (Վիպակներ, պատմվածքներ), Եր., «Սովետ. գրող», 1987, էջ 352:

¹⁷ Վ. Ալազան, Տառապանքի ուղիներով (Հուշեր), Եր., «Խորհրդ. գրող», 1990, էջ 88:

րից է ժողովրդի մեղադրանքը հնչեցվում Գագիկ Արծրունու և տիրադավ իշխանների հասցեին¹⁸.

– Այո՛, ժողովուրդը, հայ ժողովուրդը, որին տրորում, տանջում են իշխանները և նրանց ոսկորների վրա կանգնում իրենց փառքը,– բուռն կերպով պատասխանեց Մարտիրոս Հայրը:– Այդ ժողովրդի աղեխարշ ձայնը երկինք է հասնում, իսկ դուք՝ հայ իշխաններ, ձեր անձնական կրքերը առաջ տանելու համար ներքին երկպառակություն եք հարուցում, եղբայրասպան կռիվներ սարքում... Ես աղոթել եմ ու կաղոթեմ իմ ժողովրդի համար, որին դու այստեղ արհամարհում և հեզնում ես, տե՛ր արքա: Բայց լավ իմացիր, որ ձեր ուժը, ձեր փառքը այդ ժողովրդի վրա է հիմնված: Չլինի այդ ժողովուրդը՝ ձեր փառքն էլ կանցնի, կանհետանա ինչպես մի երազ: Այդ ժողովուրդը, որին դուք ոտնատակ եք տալիս, այսօր քնած է ու թմրած, բայց վաղը կգարթնի, կշարժվի, և այն ժամանակ վա՛յ իշխաններին, վա՛յ հզորին... Օ՛, վա՛յ է, երբ թմրած գազանն է գարթնում, ուշքի գալիս և ոտխիսն առաջը տեսնում:

Սեփական գեղադաս դիրքից ստորադասների հանդեպ անհանդուրժող վարմունքը երբեմն արժանանում է ավելի հմուտ գրուցակցի հզոր հակահարվածին: Դիտարկենք Լևոն Շանթից մի օրինակ¹⁹: Իշխանուհի Աննայի ամուսնուն և զավակներին սպանել է Քետունի իշխանը (Մեծ իշխանը), նրան բռնի տիրացել (Աննան, այդ հմայիչ և խելացի կինը ինքնասպան չեղավ միայն մեկ նպատակով՝ վրեժխնդիր լինել զավակների սպանության համար): Իշխանի տիկինը Սոֆիան է (Մեծ իշխանուհին), որի շքախմբում հարկադրյալ հայտնվել է Աննան:

- ՍՈՖԻԱ– Իշխանուհի՛ Աննա, ես քանի՞ անգամ ըսեր եմ քեզի, որ կոտրած շերեփի պես, ամեն խոսքի մեջ չի մտնես, ամենքի խոսքի մեջ չիցնաս:
- ԱՆՆԱ– Կարծեմ, Մեծ իշխանուհի, քեզի ոչինչ չըսի՛ ես:
- ՍՈՖԻԱ– Հազար անգամ ըսեր եմ քեզի՝ պատասխանե՛ երբ քեզի հարց տան: Եվ ընդհանրապես, երբ ես ներկա եմ՝ դուն շատ խոսելու պետք չունիս: Անվայել բան է: Եվ մանավանդ Մեծ իշխանի հետ:
- ԱՆՆԱ– Քեզի հետ, Մեծ իշխանուհի, կարգադրե՛ ինչպես կուզես: Կուզես՝ ամենևին չխոսիմ: Բայց ուրիշներու հետ, Մեծ իշխանուհի, լեզվիս տերը ես եմ: Եվ մանավանդ Մեծ իշխանի հետ:
- ՍՈՖԻԱ– Սվոր լեզուն նայեցեք, ավելի երկար մազերուն հյուսքեն: Բայց այ չափը անցնիլ սկսար: Ես մինչև հիմա ներեր եմ քեզի, աչք եմ գոցեր, ըսեր եմ՝ տգետ է, անկիրթ է, անվարժ ու դժբախտ: Բայց դուն այ պետք է գնահատել գիտնաս իմ բարությունս: Եթե եկած ես ինձի ծառայելու՝ եղի՛ր ինչպես մեծ տիկնոջ մը ծառայողին կվայելե: Թե չէ՝ գիտցիր, կնետեմ նորեն քեզի փողոցը, ուրկե քեզի բերեր եմ:
- ԱՆՆԱ– Մի՛ տար սպառնալիքներ, որ գործադրել չես կրնար: Իզուր ծիծաղելի կդառնաս, չէ՞:

Դիպուկ պատասխան է, հզոր հակահարված և նրբին ակնարկություն (Մեծ իշխանը սկսել էր առավել հարգել Աննային): Այստեղ է հիշվում «Հազար ճնճղուկին՝ մի քար, հազար խոսքին՝ մի խոսք» ասացվածքը: Իսկ ի՞նչն էր Սոֆիային այդպես անհանդուրժող և հարձակողական դարձրել: Դա հե-

¹⁸ Բ. Այվազյանց, Աշոտ Երկաթ, Անիի կործանումը, Եր., «Հայպետհրատ», 1964, էջ 112:

¹⁹ Լ. Շանթ, Ինկած բերդի իշխանուհին // Երկեր, Եր., «Սովետ. գրող», 1989, էջ 653:

տևանքն էր նախորդ խոսակցության, երբ Մեծ Իշխանը, պատերազմից տուն դառնալով, խմբված կանանց հարցնում է՝ անհանգիստ են եղել արդյոք, Սոֆիան հաստատական է պատասխանում, թե՛ իհարկե, պատերազմ է, վտանգով լի, թշնամին՝ անթիվ: Իսկ ահա Աննան ասում է. «Ո՛չ, իշխան, անհանգիստ չեմք մենք: Երբ մեր գնդերուն դուրս կառաջնորդես՝ հոս ո՛չ մեկ կին պատճառ չունի անհանգիստ ըլլալու»: Սա, անտարակույս, ավելի տեղին պատասխան է՝ տիրամեծար, տղամարդու և զորավարի ինքնասիրությունը շոյող. Սոֆիան դա գիտակցում է, անգսպորեն խրատում Աննային: Շարունակությունը ևս պերճախոս է: Սոֆիան, ներքուստ գիտակցելով պարտությունը, մեղքը գցում է Մեծ Իշխանի վրա, թե՛ «շատ երես կուտա»: Բայց Սոֆիայի մորեղբայրն ամեն ինչ ստույգ և պատկերավոր բացատրում է.²⁰

- ԱՆԴՐՈՆԻԿՈՍ– Ա՛յ, իմ սիրելի՛ քեռաղջիկս, հանցանքը անոնցը չէ. հանցանքը հոն է, որ ես ու դուրս շատ գեշ նշան բռնող ենք:
- ՍՈՖԻԱ– Դո՞ւն ինչ կըսես:
- ԱՆԴՐՈՆԻԿՈՍ– Արձակածդ նետը չդիպավ: Ա՛յ, այն կինը զարկավ ճիշտ մեջտեղը: Ժամանակին ու իր տեղին: Ա՛, մե՛ծ արվեստ է նշան բռնելը, մի՛շտ: Խոսքով զարնելը ամենեն առաջ, որ դժբախտաբար մեր ընտանիքին մեջը չկա: Դուն ալ, ես ալ, ծուռ կզարնենք: Մենք, սիրելիս, վրիպակներ ենք, վրիպածներ...
- ՍՈՖԻԱ– Է՛, վերջ տուր հիմար խոսքերուդ:
- ԱՆԴՐՈՆԻԿՈՍ– Մեծ սիրով մինչև անգամ այդ սիրուն խորհուրդը կուտամ նույնիսկ քեզի: Որովհետև մինչև հիմա ինչ որ ըսիր, ճիշտն այն է, ինչ որ պետք չէ ըսելի: Պետք է ըսելի ուրիշ բաներ, որ դուրս չըսիր:

Այս տիկնանց միջև փոխադարձ անհանդուրժողականության պատճառը միևնույն անձի՝ Մեծ Իշխանի համակրանքին արժանանալու համար խուլ մրցակցությունն է: Ահա և միջանձնային անհանդուրժողության տարբեր դրևորումներում հնարավոր է արձանագրել որոշ չափով քողարկված մրցակցություն՝ հանուն պաշտոնի, առաջխաղացման, դիրքի, համարումի, իշխանական ազդեցության և այլն:

Ինչպես հանդուրժող, այնպես էլ անհանդուրժող խոսքի պարագայում շատ է գործածվում «**հեղինակության փաստարկը**»: Սրա հիմքում ընկած է խոսողի և նրա անձի միջև կապը, որը, հանգամանքների բերումով, կարծրատիպ է դառնում և միջանձնային ընկալման մեջ որոշակի դեր խաղում: Այդ մասին է Հակոբ Պարոնյանի դիտարկումը. «Շատ անգամ ոչինչ խոսք մը նշանավոր մեկու մը բերնեն ելած ըլլալուն համար իբրև պատգամ կ'ընդունվի, և շատ անգամ նշանավոր խոսք մը աննշան մեկե մը ըսված ըլլալուն համար կարևորություն չառնեն»²¹: Ահա և հաճախ կողմերը (անձինք, խմբերը, կուսակցությունները) բախվում են, քանի որ նրանք ընդունում են հակադիր հեղինակությունների և պատրաստ չեն զիջումի: Օրինակը՝ Միքայել Նալբանդյանից.²²

Պ.Ն. սկսեց յուր խոսակցությունը իմ հետ այսպես.

- Կարդացե՛լ ես «Հայաստանի Մեղուի» 16-րդ համարը:

²⁰ Անդ, էջ 654:

²¹ Հ. Պարոնյան, Լրագրական դիցաբանության ապիսը // Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հատ. ութերորդ, Եր.: ՀՍՍՀ ՊԱ հրատ., 1972, էջ 143:

²² Մ. Նալբանդյան, Հիշատակարան // Երկեր, Եր. «Սովետ. գրող», 1985, էջ 223:

- *Չէ, չեմ կարդացել,– պատասխանեցի ես,– որովհետև չեմ ստանում:*
- *Ակիտոս, որ չես կարդացել. նորա հրատարակողը, Մանդինյանց Ստեփանոս քահանան, այնպես տղամարդի պես հանդես է եկել և խայտառակում է Նազարյանցին և Նալբանդյանցին, որ ասել չէ կարելի: Հավատա ինձ, այն օրն է ձգել նորանց, որ կարծեմ թե այդ երկուքը ևս զղջացած լինին յուրյանց գրածների վրա, մանավանդ այսպիսի հզոր և գիտնական հակառակորդի պատահելով:*
- *Ես հիմարութենների կարդացող չեմ և ժամանակ չունիմ ևս ուշադիր լինելու տգետ մարդերի ցնորամիտ վայրախոսության, և չեմ կարծում, որ Նազարյանցը և Նալբանդյանցը զղջացած լինեին յուրյանց մինչև այժմ գրածների վերա, ինչպես դու ասում ես՝ «հանդիպելով մի այդպիսի հզոր և գիտնական հակառակորդի»: Ձեր աչքումը, ճշմարիտ, գուցե մի անկիրթ և բյուր տեսակ նախապաշարմունքով լցված մարդ ունի մի հարզ ու արժանավորություն, և գուցե կարող էիք դուք այդպիսի մի մարդ գիտնական անվանել:*

Ինքնին հասկանալի է, որ կանխակալ տրամադրվածները չեն կարող մեկեն համաձայնության գալ, սակայն դրա հնարավորությունը չի կարելի բացառել: Եթե կողմերը վերանան աչառու վերաբերմունքից և փորձեն չեզոք քննարկել տարածայնությունների բովանդակային կողմը, ապա միշտ էլ հնարավոր է, թեկուզ փոքրիկ քայլերով, շարժվել դեպի իրարամերժ հեղինակությունների միջև ընդհանրության որոնում, ըստ այդմ՝ նաև փոխադարձ հանդուրժողություն: Դե, իսկ եթե որևէ կողմի համար հեղինակությունը վերածվել է կուռքի, ապա, թերևս, անհմաստ է շարունակելը, և միանգամայն տեղին է հեղինակի եզրակացությունը. «Եվ ավելորդ է պատասխան տալ այնտեղ, ուր խոսում են հեղինակության անունով, որ մեք չենք ընդունում»²³:

Դիմացինի ասածը երբեմն մեզ համար համոզիչ չէ, քանի որ խախտված է լինում փաստարկման մեջ **տրամաբանականի և հուզականի ներդաշնակությունը**: Դրա արձանագրումն արդեն գրուցակցի ձեռքին դառնում է հակափաստարկ՝ մերժելու այս կամ այն առաջարկությունը, և անհամաձայնությունն էլ ավելի համոզիչ է ընկալվում²⁴:

- *Բարեկամ,– ասաց իրավաբան Փեյքարյանը,– ձեր ասածները գեղեցիկ են, բայց միայն գեղեցիկ– ուրիշ ոչինչ: Իմ խելքս էլ նույնն է թելադրում, բայց այլ բան է խելքի թելադրածը, այլ բան է զգացմունքների պահանջը:*

Սեփական ասելիքը համոզիչ դարձնելու լավ հնարք է **փաստարկի հակադարձումը**, երբ դիմացինի որևէ փաստարկ շրջում ենք իր դեմ: Համոզվենք Վահան Թոթովենցից մի օրինակով²⁵: Փոքրիկ Թորիկը որբացել է, մորաքույրն է տիրություն անում և ահա ամուսնուն հորդորում է երեխային (որն ուսման հանդեպ սեր և ընդունակություն չի դրսևորում) դպրոցից չհանել:

Քուրվանտա Քորոն համառորեն պնդեց, որ Թորիկը դպրոցը պետք է շարունակի:

- *Խելքին բան չի պառկիր,– թեթևակի առարկեց Փալանձի Գիրգորը:*

²³ Մ. Նալբանդյան, Երկրագործությունը որպես ուղիղ ճանապարհ // Երկեր, Եր., «Սովետ. գրող», 1985, էջ 520:

²⁴ Ա. Շիրվանզադե, Քաոս // Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հատ. երրորդ, Եր., «Հայպետհրատ», 1959, էջ 203:

²⁵ Վ. Թոթովենց, Բաց կապույտ ծաղիկներ // Երկեր երեք գրքով, գ. առաջին, Եր., «Սովետ. գրող», 1988, էջ 213:

- *Օր մը կպառնի,– հակաճառեց Քուրվանտա Քորոն:*
- *Գրել-կարդալ որ չի սորվալ, ըսել է էշ է, մարդ չի դառնար,– պնդեց Փալանձի Գիրգորը:*

Քուրվանտա Քորոն թեթև ծիծաղեց և ասաց.

- *Դուն ըլ կարդալ գրել չես գիտեր, դո՞ւն ըլ էշ ես, քա՛:*

Փալանձի Գիրգորը լռեց:

Հակադարձվող փաստարկը հաջող է գործածվում խոսքային հաղորդակցման այն վիճակներում, երբ հարկավոր է լինում վերջ տալ դիմացինի **անհիմն խրատաբանությանը:** Հրաշալի է նկատում Պարոյր Սևակը²⁶. «Ա՛խ, ինչպե՞ս է, որ չի հոգնում Նրա անփակ այս բերանը.../ Նա ուրիշի շյուղն է տեսնում՝ /Մոռանալով իր գերանը... Ուրիշներին դեռ մածունից/ Ու պանրից է քարոզ կարդում՝ /Մոռանալով, որ այլևը/ Չի՞ մակարդում իր մերանը:

Ակնարկությամբ սկսվող **հանդիմանանքը** նույնպես երբեմն հակադարձվում է՝ համարժեք ակնարկությամբ: Ստորև օրինակում հակադարձումն ուժեղացել է ասացվածքի գործածմամբ²⁷:

- *Հետաքրքրական մարդ եք դուք, մայրո,– ասաց Արշակյանը,– չեք ուզում ձեր դեմքի վրա երևա այն, ինչ որ կա կրծքի տակ: Ականջն ուրիշի սրտին եք դնում, գուցե ձե՞րը ստուգելու համար:*

Մայրը ուշադիր նայեց Արշակյանին.

- *Դուք էլ հոգեբանական անալիզներ սկսեցիք: Քինախնդիր մարդ եք երևում, ավագ քաղղեկ:*

- *Ինչ որ ցանում, այն էլ հնձում են:*

Հակադարձվող է նաև **հիմնարար** փաստարկումը, երբ գրուցակիցն իր հասցեին հնչած որևէ մեղադրանք անմիջապես կասեցնում է՝ ցույց տալով դրա սխալ հիմքը, այսինքն՝ այն փաստական սխալը, որից բխեցվում է մեղադրանքը: Դասական է Վարդան Այգեկցու առակը²⁸: Մի կաղիկ զինվոր պատերազմ է գնում, մի այլ զինվոր ծաղրում է, թե՛ ո՞ւր ես գնում, ով ողորմելի, քեզ իսկույն կսպանեն, որովհետև փախչել չես կարողանա: Եվ կաղիկը մի չքնաղ պատասխան է տալիս. «Ո՛վ անմիտ, ես չեմ գնում պատերազմ՝ փախչելու, այլ կանգնելու, կռվելու և հաղթելու»: Շատ տպավորիչ է՝ հզոր հակափաստարկ: Չէ՞ որ ծաղրասեր զինվորի մտքինն այն է, որ փախչելիս կաղն առաջիններից մեկը կգոհվի. սա անվիճելի է: Իմաստուն զինվորը բացահայտում է գրուցակցի դատողության հիմնարար սխալը. պատերազմը իր համար ոչ թե փախեփախն է, այլ թշնամու դեմ կանգնելը և հաղթելը: Որևէ այլ պատասխան այսքան ազդեցիկ չէր լինի:

Անհանդուրժելի խոսքային վարքագիծը երբեմն **ցինիզմի** հետևանք է: Սա դիմացինի կարծիքների, դավանած գաղափարների և արժեքների հանդեպ բացահայտ արհամարհանքն է: Առօրյա կյանքում մարդիկ խուսափում են ցինիկությունից. կան քաղաքավարական լեզվակաղապարներ, մեղմասույթներ: Սակայն քաղաքական պայքարում, հեռուստաբանավեճերում, իշխանավորների խոսքում ոչ միշտ են դրանք գործածվում: Աններելի է ցինիզմը, երբ հանդես է գալիս առանց դիմակի՝ որպես գրեհիկ, սանձարձակ

²⁶ **Պ. Սևակ**, Ութնյակներ // Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հատ. առաջին, Եր., «Հայաստան», 1972, էջ 262:

²⁷ **Հ. Քոչար**, Մեծ տան զավակները // Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հատ. երրորդ, Եր., «Հայաստան», 1966, էջ 37–38:

²⁸ **Վ. Այգեկցի**, Իմաստուն զինվորը // Առակներ, Եր., «Հայպետհրատ», 1951, էջ 87:

Ճշմարտախոսություն: Անսքող ցինիզմին դժվար է դիմանալ, հանդուրժել, և գրուցակիցները միշտ էլ որևէ կերպ արձագանքում են: Սկրտիչ Պեշիկթաշյանի հերոսը՝ իշխանության մոլուցքով հափշտակված տիրոջ հավատարիմ ծառան ևս չի դիմանում՝ արձագանքում է ականա ծաղրով.²⁹

ԶԱՎԵՆ – Ուրեմն՝ ի՞նչ է հիմա քու միտքդ:

ԿՈՂՆԱԿ – Իմ միտքս Ներսեսը թշվառության վիճին հատակը գլորելն է:

ԶԱՎԵՆ. – Ետքը՞...:

ԿՈՂՆԱԿ – Ետքը՞, ետքը անոր թշվառությամբը զվարճանալն է, և կամ, եթե հաճույքս այնպես պահանջե, անոր արյունը խմելն է:

ԶԱՎԵՆ – Ո՛վ արժանի ըմպելիք բռնավորաց:

Հայ գրողների արձանագրմամբ՝ ամենամոտիկ ընկերներն իսկ կարող են գժտվել միմյանց խոսքի մեջ անհանդուրժելի ցինիզմի հետևանքով: Օրինակ՝ «Նա զգում էր, որ ընկերուհու մասամբ անհոգ, մասամբ հեգնական, մասամբ ցինիկական և ընդհանրապես բավական անձնապաստան տոնը հետզհետե գրգռում է իրեն այն աստիճան, որ նրա սանձարձակ-ծաղրական լեզուն նողկանքի պես մի բան է ազդում իրեն»³⁰:

Ցինիկ խոսելակերպի հիմքում լինում է որևէ իմաստակություն, որի քողազերծումը կարևոր է թե՛ ճշմարտությունը բացահայտելու, թե՛ անհանդուրժող խոսքին համարժեք պատասխան տալու համար: **Իմաստակությունը** (սովետություն) խոսքային հաղորդակցման հնագույն ուղեկիցներից է՝ կանխավ հայտնի սխալ դատողության մատուցումը որպես ճշմարտություն: Որքան հարուստ են իմաստակի հնարքները (բառախաղ, տրամաբանության օրենքների խախտում, արագախոսություն, հարցախեղդ և այլն) նույնքան էլ՝ դրանց վնասազերծման միջոցները: Տպավորիչ է իմաստակության հիմքում ընկած դատողությունը ծայրահեղության հասցնելու երգիծական միջոցը: Օրինակը Երվանդ Օտյանի «Ընկեր Բ. Փանջունի» վեպից է, երբ չարաղետ կուսակցական գործիչ ընկ. Սարսափունին «հերքում է» արդարացի հակաճառությունը³¹: «Հեղափոխականների» հրահրած գործադուլի տասներորդ օրը ջուլհակագործ բանվորուհիները դժգոհում են.

– *Բայց անոթի կը մեռնենք այսպես,– կըսեին բանվորուհիները:*

– *Թեկուզ անոթի մեռնիք՝ պետք է դիմադրել,– վճռեց ընկեր Սարսափունին.– մինչև որ այսօր անոթի չմեռնիք՝ չեք կրնար վաղը լավ կշտանալ»:*

Եթե ցինիզմը բացահայտ անհանդուրժողականություն է, ապա **միակողմանի մոտեցմամբ** փաստարկումը հիմնականում մոլորության հետևանք է. սեփական դիրքորոշումը գերագույն ճշմարտություն ընկալելն է հարուցում խոսքային ագրեսիվություն.³² «Ինչ որ ես ասացի, ունի գիտական հիմ, և հարկ է զայն ընդունիլ անտրտուն»:³² Սա պարտադրանքի ուժով չի տարբերվում «ուժի փաստարկից», սոսկ գիտական հիմնավորվածության պատրանք ունի: Ահա թե ինչու այս փաստարկները սովորաբար զուգորդվում են **կուսակցական անհանդուրժողականության** դրսևորումների մեջ, երբ իշխող քաղաքական ուժը, իր կամքը պարտադրելով հասարակության մյուս անդամներին և

²⁹ Մ. Պեշիկթաշյան, Կոռնակ // ԵԼԺ, Եր., ՀՍՍՀ ՉԱ հրատ., 1987, էջ 163:

³⁰ Նար-Ղոս, Պայքար // Երկերի ժողովածու երեք հատորով, հատ. երրորդ, Եր., «Հայպետհրատ», 1955, էջ 24:

³¹ Ե. Օտյան, Ընկեր Բ. Փանջունի, Եր., «Հայաստան», 1989, էջ 155–156:

³² Անդ, էջ 231:

քաղաքական ընդդիմությանը, փորձում է գործադրել գիտական բնույթի հիմնավորումներ՝ վիճակագրական տվյալներ, սոցիոլոգիական հարցումներ, իշխանությանը հավատարիմ փորձագետների կարծիքներ և այլն: Միակողմանի դիրքորոշման հիմքում ընկած է մոլության հասնող **մեծամտությունը**՝ սեփական տեսակետի (կարծիքի, իմացության, աշխարհայացքի, ծրագրի, կուսակցության) արժեքի անքննադատ գերազնահատումը, միաժամանակ՝ ծայրահեղ անհանդուրժողությունը այլ տեսակետի հանդեպ: Կուսակցամոլի ամեն մի հայտարարություն անհանդուրժողության ցցուն կարգախոս է.³³ *«Մենք օրենք ենք, և մեզմե դուրս ամեն ինչ ապօրեն է»:* *«Չիք ուղղություն և ճշմարտություն արտաքու մեր կուսակցության»:*

Հանրային կյանքի բնականոն կարգավորման մեջ որքան կարևոր է վատ արարքը, հոռի ապրելակերպը, անհանդուրժելի խոսելակերպը դատապարտելը, այդ թվում՝ գեղարվեստի միջոցներով, նույնքան կարևոր է դրվատելի արարքի, պարկեշտ ապրելակերպի, **առինքնող խոսքի** մատուցումը: Հայ գրականության մեջ կան նման ընդօրինակելի կերպարներ.

- «Գնունին հայտնի էր ուսանողներին իր խիզախ մտքերով: Նա խոսում էր անկեղծ բոլորովին և բացարձակ: Նա միշտ պաշտպան էր կանգնում երիտասարդ ճարտարապետներին: Դրա համար էլ նրանք սիրում էին նրան և ամեն անգամ նրան էին դիմում: Նրա հետ խոսելը հաճույք էր: Նա չէր կոտրում ոչ մի տրամադրություն: Չէր սովորեցնում և ոչ մի մեծամիտ բան: Եվ զարմանալի էր. նա միշտ քննադատում էր՝ առանց հուսահատեցնելու անգամ անշնորհք մարդուն»³⁴:
- «Գիտեր ամենքին հարմարվելու և ամենքի հետ խոսելու ձևը և խոսակցին գրավելու կախարդական մի ուժ ուներ»³⁵:
- «Կարոն խիստ հանդարտ և ծանր եղանակով կարդաց մի փոքրիկ ճառ: Բայց նրա խոսքերը, որոնք այնպես ազդու և զորեղ կերպով դուրս էին հոսում, մինչև այն աստիճան ներգործեցին իմ վրա, որ ես մինչև այսօր չեմ մոռացել, թեև այն օրից անցել է հիսուն տարի, այո՛, հիսուն տարի, դա քիչ չէ...»³⁶:

Ոչ միայն գրականության մեջ, այլև իրական կյանքում քիչ մարդիկ չկան, որոնցից, իսկապես, կարող ենք սովորել ազդեցիկ և համոզիչ խոսքի արվեստը: Ճարտասանական մշակույթի որոշակի մակարդակը պարտադիր է ամեն մեկիս համար՝ սեփական ասելիքը հստակ ձևակերպելու և զրուցակցին մատուցելու, ինչպես նաև մեզ ասվածը համարժեք հասկանալու՝ այդկերպ առնվազն թյուրիմացություններից խուսափելու, առավելագույնը՝ փոխադարձաբար ընդունելի խոսքային հաղորդակցում ապահովելու համար:

Դիմացիոնի խոսքը հանդուրժողաբար ընկալելու հիմնապայմանը զրուցակիցների՝ միմյանց համբերատար ունկնդրելու, անհարկի չընդհատելու կարողությունն է: Ամեն ոք առօրյա խոսքուզրույցից արդեն դուրս կարող է համոզվել, թե որքան վատ ենք իրար լսում, և հենց այդ պատճառով որքան հաճախ են առաջանում զանազան թյուրըմբռումներ: Միմյանց հաճախակի և անպատեհ ընդհատելու խոստելի սովորությունը հատկապես վնասակար է

³³ Անդ, էջ 134, 247:

³⁴ **Ղ. Դեմիրճյան**, Նոր մոնումենտալ // Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հատ. յոթերորդ (լրացուցիչ), Եր., «Հայպետհրատ», 1960, էջ 122:

³⁵ **Նար-Ղոս**, Պայքար, էջ 54:

³⁶ **Րաֆֆի**, Կայծեր // Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հատ. չորրորդ, Եր., «Հայպետհրատ», 1956, էջ 335:

գրուցակիցների միջև «գերադասություն – ստորադասություն» փոխհարաբերությունների պայմաններում: Այնպես որ, եթե դեկավար – ենթակա զույգի զրույցը տեղեկատվական բնույթի խոստորումներ է ունենում, ապա դա, ամենայն հավանականությամբ, գերադաս անդամի մեղքն է: Պատահական չէ, որ հայ գրականության մեջ զրուցակցին ուշադիր ունկնդրելու խորհուրդը հատկապես իշխանավորներին է ուղղված: «Տիգրան Մեծ» վեպում արքայամայրն է այդ ոգով հորդորում որդուն.³⁷

– *Դու ընդհատում ես, գավակս, և չես լսում մինչև վերջ: Գիտցիր, որ թագակիր այրերի թույլ կողմն է դա: Սովորիր, Տիգրան, դիմացինին ունկնդրել համբերությամբ և նոր միայն վճիռներ արձակել: Հաճախ մարդը ճակատագրական սխալ է կատարում այն ժամանակ, երբ չի կարողանում ստիպել իրեն՝ մինչև վերջ լսելու խոսակցին: Ես գիտեմ, որ դու բոլորից շատ ատում ես շատախոսությունը և սիրում ամեն ինչի մասին լսել ու պատմել լակոնացու պես: Բայց աստվածները բոլորին չեն ընծայել դեպքերի մարգարիտները վիպելու շնորհքը: Երբեմն զրուցակցի մոտ այդ մարգարիտը երևում է շատախոսության վերջաբանում:*

Եթե ոչ լիովին հանդուրժելի, սակայն գոնե ոչ անհանդուրժելի խոսք ապահովելու գլխավոր պայմանը, ամենից առաջ, **զգուշավոր խոսելակերպն** է: «Ջզուշավոր» բնութագրիչը կարող է, իհարկե, շատ բան նշանակել՝ բառերի ընտրություն, դիմելաձև, հնչերանգ, զրուցակցի արձագանքի ձկուն ընկալում, նրան ունկնդրելու պատրաստակամության ցուցադրում և այլն: Հայ գրականության մեջ զգուշավորության ուշագրավ բազում ձևակերպումներ կան:

Միջանձնային փոխհարաբերություններում **խրատատվությունը**, թերևս, ամենատարածված երևույթներից է: Եվ հաճախ էլ խրատի հասցեատերը անհանդուրժող կեցվածք է ընդունում, զայրանում, երբեմն՝ շրջում խրատը ընդդեմ խրատատուի:

Ըստ Նահապետ Քուչակի³⁸ «Ձխրատ այն մարդուն դուն տուր, զինչ խրատ որ տաս՝ նա լսե, / Անգետ անհմաց մարդուն շատ ասելն, ա՛մ, ի՞նչ օգուտ է, / Խելոքին խրատ երբ տաս, բարեկամ քեզ կու դիտե, / Անգետին խրատ երբ տաս, նա չարկամ զքեզ ճանաչե»:

Խոսքը հանդուրժելի դարձնելու համար հարկավոր է **երկկողմանի տրամադրվածություն**: Մի կողմը մյուսին պետք է հորդորի զրույցը շարունակել՝ հատկապես երբ զրուցակիցը ինչ-ինչ պատճառներով չի կողմնորոշվում ինչպես վարվել: Չէ՞ որ խոսքի հանդուրժելի կամ անհանդուրժելի լինելը, վերջիվերջո, պայմանավորված է կողմնակիցների արձագանքի տեսակով: Գրականության մեջ բազում օրինակներ կան, թե ինչպես է հարկ լինում քաջալերել դիմացինին, մղել անկեղծ երկխոսության՝ նաև սեփական խոսելակերպով:

Խոսքի կարևոր հատկություններից է **տևողությունը**. վերջինս ինքնին չի կարող պայմանավորել որոշակի խոսքի բովանդակությունն ու բնույթը. ինչպես հանդուրժող, այնպես էլ անհանդուրժող խոսքը կարող են լինել թե՛ հակիրճ, թե՛ ծավալուն: Այդուհանդերձ, հայ հեղինակները մշտապես շեշտում են հակիրճության կարևորությունը: Եվ իրոք, ամեն ինչից զատ, շատախոսու-

³⁷ Հ. Խաչատրյան, Տիգրան Մեծ, Եր., «Հայաստան», 1972, էջ 39:

³⁸ Ն. Քուչակ, Հայրենի կարգավ, Եր., «Հայպետհրատ», 1957, էջ 263:

թյունը, երկարաբանությունը, անհարկի ձգձգումները հանգեցնում են այն բանին, որ նախապես միանգամայն հանդուրժելի խոսքը սկսում է ընկալվել դժկամությամբ և տհաճությամբ:

Հայ գրականության դասերից մեկն այն է, որ **հանդուրժող խոսքը ոչ միայն հնարավոր է, այլև պարտադիր է**՝ որպես մարդկանց բնականոն համակեցության և հատկապես միջամենային խոսքային հաղորդակցման պարտադիր բաղադրիչ:

Բանավեճ, վիճաբանություն, վեճ

Մարդկանց խոսքային հաղորդակցման մեջ առանձնացնենք երեք փուլ՝ բանավեճ, վիճաբանություն և վեճ: «**Բանավեճը**» որևէ հարցի վերաբերյալ կողմերի դատողությունների համադրումն է տրամաբանության շրջանակներում, գիտականության չափանիշներով, իմաստականության բացառմամբ, այլ կերպ ասած՝ «բանավեճը» վեճ է «բանին»՝ լոգոսին ենթարկվելով: «**Վիճաբանություն**» բառի մեջ «վեճը» դարձել է գերադաս, «բանը» (լոգոս-տրամաբանությունը)՝ ստորադաս. կողմերն աստիճանաբար հեռանում են «բանից», մոռանում, շեղվում, տեղապտույտ տալիս, ապա սկսում միմյանց մեղադրել գոյացած փակուղու համար: Վիճաբանությունը շարունակման երկու ուղի ունի. եթե կողմերը զգաստանում են, բարի կամք դրսևորում, ձգտում համատեղ քննարկման, ապա հնարավոր է վերադարձ բանավեճին: Ցավոք, սա հաճախադեպ չէ. գրուցակիցները բորբոքվում են, անձնական բնույթի մեղադրանքները խանգարում են ներողամտություն և հանդուրժողականություն դրսևորելու, այլոց ներկայությունն էլ, որպես կանոն, բացասաբար է անդրադառնում: Այնպես որ՝ վիճաբանությունը սովորաբար վերածվում է վեճի: «**Վեճը**» արդեն ոչ մի ընդհանրություն չունի տրամաբանության հետ («բանը» արտաքսվել է բառից). սա անձնական վիրավորանքների փոխադարձ տարափ է, անցյալի տհաճ հիշողությունների թարմացում:

Հայ գրականության մեջ բանավեճի օրինակները քիչ են. ավելի շատ են վիճաբանությունները և հաջորդող վեճերը: Հովհ. Թումանյանը խորունկ դատողություններ ունի գրականության և գրական քննադատության կապի մասին, մասնավորապես՝ «գրականությունը զարգացնելու ուժեղ միջոցներից մինը անողոք ու անաչառ քննադատությունն է»³⁹: Այս տեսակետից ահա քննադատության թումանյանական ձևակերպումը կարող ենք դիտարկել որպես բանավեճի մի տեսակի ամփոփ սահմանում. «Գրական ստեղծագործության քննադատությունն ի՞նչ է որ. հանգիստ ու խոր սուզումն գրական գործի մեջ, օբյեկտիվ ու աննախապաշար վերաբերմունք, պայծառ ու թափանցիկ հայացք, որ ինչքան էլ սխալներ տեսնի ու հաշվի, միշտ էլ որոնում է կենսունակն ու ապրողը, որովհետև էդ է նրա վերջնական նպատակը»⁴⁰:

Որպես բանավեճի օրինակ բերենք **Միքայել Նալբանդյանի** երևակայական քննարկումը վաճառականության հանրային դերի և բարոյական հիմքերի վերաբերյալ.⁴¹

- *Մի՞թե վաճառականություն ասացյալը դրականապես մի պիղծ բան է, որ անպատճառ պիտո է հիմնված լիներ սատանայական կանոնների վրայ. ոչ, ոչ, վաճառականությունը սուրբ բան է, պիտո է արդարու-*

³⁹ Հ. Թումանյան, Անտեղի ու անպետք միջոց, էջ 27:
⁴⁰ Անդ, էջ 26:
⁴¹ Մ. Նալբանդյան, Հիշատակարան, էջ 227–228:

թյամբ և խղճմտանքով գործակատար լինել և այդ հանդիսում: Ինչ որ աստված ստեղծել է, ամենայն ինչ բարի է, և պիտո է զգուշանալ, չմեղանչել արդարության ընդդեմ և չպղծել մի գործի սրբությունը:

- Դու կարծում ես թե աշխարհի երեսին հարստականքը արդարությամբ ճարել են յուրյանց արծաթի կարողությունը: Ոչ, սխալվում ես. շատ անգամ արյունի գին է այն, շատ անգամ մեծամեծ զրկողութենների: Փաղտնիքը, որով վարվում են առհասարակ վաճառականք, անմոտենալի են քեզ և քո նման մարդերի, դուք ձեր բարոյականությամբ և ճշմարտությամբ երբեք ճարելու չեք աշխարհի երեսին մի երևելի արծաթագլուխ:
- Եթե չճարենք ևս, գոնե մեր խիղճը մաքուր է և հոգին հանդարտ, գոնե չկա մի մարդ որ ասե, թե այս ինչ մարդը իմ արծաթը կերավ, ինձ զրկեց և ինքը հարստացավ: Բայց ինչ որ ասում ես դու, թե բոլոր հարուստ մարդիկ յուրյանց հարստությունը ճարել են արյունով, զրկողութենով և այլ հանցանքներով, ես չեմ ընդունում այդ. կան մարդիկ, որ արդարությամբ վաստակում են, և ամենակալ տերը օրհնել է նոցա վաստակը:

Հետաքրքրական է, որ երբ զրուցակիցը հրաժեշտ է տալիս և փոխադարձաբար հրավիրում է հյուր, տանտերը ներքուստ զարմանք է հայտնում «դորա անզգամության վերա, որովհետև այդքան կծու խոսակցությունից հետո, արդեն ինչ տեղիք կար իրյար հյուրասիրելու»: Ակնհայտ է, որ այս երկրորդ զրուցակիցն արդեն հոգեբանորեն պատրաստ էր անցնելու վիճաբանության, իսկ գուցե մեկեն նաև վեճի (քանի որ արդեն թեմայից անցել էր անձին՝ նրա «անզգամությանը»), մինչդեռ առաջին զրուցակիցը մտադիր է պահպանել բանավեճի ձևաչափը:

Ինչպես արդեն ասվեց՝ բանավեճից վիճաբանության, հետո՝ վեճի անցումից խուսափելու հիմնական պայմանը բուն թեմայից չշեղվելն է՝ դեպի դիմացինի անձնային հատկություններ: Նման խորհուրդներով հարուստ է հայ գրականությունը.

- «Ամեն մարդ մի որոշ հասկացողություն ու մի տեսակետ ունի: Պետք է լսել սառնասիրտ ու դեմը հանել իր հասկացողությունը»⁴²:
- «Աշխատեցեք այսուհետև գործն քննել և ո՛չ գործավորն: Պատշաճ օրինաց համաձայն խոսեցե՛ք իրարու հետ և ունայն վեճերով ժամավաճառ մի լինիք»⁴³:
- «Աշխատիր, որ խօսքդ լինի համակ լոյս եւ ճշմարտութիւն– կայծակ, որ զարկելուց առաջ լուսաւորում է առարկաները»⁴⁴:

Հիրավի, ամեն ոք կընդունի, որ մենք, սովորաբար, հակառակ կերպ ենք վարվում՝ «զարկում» ենք, հետո միայն լուսավորում՝ տեսնում ինչ արեցինք: Արդ, ականջալուր Քարեգին Նժդեհին՝ սովորենք «լուսավորել», պարզ տեսնել, թե ո՛ւմ և ի՛նչ (նաև՝ ինչո՛ւ) ենք ասում. անտարակոյս, այսկերպ մեր խոսքն ու վարքը կդառնան ավելի շրջահայաց և հանդուրժող, քան պատճառահետևանքային հակառակ պատկերի դեպքում:

⁴² Հ. Թումանյան, Անտեղի ու անպետք միջոց, էջ 25:

⁴³ Հ. Պարոնյան, Կարծիք հայտնելու հազար ու մեկ եղանակ // Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հատ. տասներորդ, Եր., ՀՍՍՀ ՊԱ հրատ., 1979, էջ 516:

⁴⁴ Գ. Նժդեհ, Բանտային գրառումներ, էջ 271:

Որքան մարդիկ բարեկիրթ են, այնքան դյուրին է վիճաբանությունից դարձնել բանավիճային ոճի: Հակառակի վկայությունը մեզ հուշում է դարձյալ Հովհ. Թումանյանը. «Շատերը տեսած կլինին, թե ինչպես են վիճում ռամիկները: Վիճում են, օրինակ, իրանց քոխվի կառավարության մասին. մեկն ասում է լավ է կառավարում, մյուսն ասում է՝ վատ: Վեճը տաքանում է, և հանկարծ տեսնում ես մեկը մյուսի դեմ գռռաց. «Տո՛, դո՞ւ ես քոխվի վրա խոսում. դու էն չե՞ս, որ Մադոնց Ղուկասին 20 մանեթ ես պարտ», և եթե մի քիչ էլ ամոթից հեռու մարդ է, մի սուտ էլ ավելացնում է, թե «պարտ ես ու ատկազ ես անում»: Իհարկե, քոխվի հարցում այս պարտքն իսկի գործ չունի, բայց նա հիշում է և մի սուտ էլ ավելացնում, թե ատկազ ես անում: Այս խուժանի լոգիկան և հատկությունն է»⁴⁵: Առավել սուր է Գարեգին Նժդեհի արձանագրումը. «Քչերն են այլևս խտիր դնում միջոցների մեջ, և ոչ ոք չի ուզում հասկանալ, թե կրքոտ վեճերի ժամանակ իսպառ մոռացվում է ճշմարտությունը, որ հայկական վեճը ընդհանրապես թշնամացնում է և ոչ թե համոզում»⁴⁶:

Այսպիսով՝ «բանավեճ – վիճաբանություն – վեճ» եռաբաղադրիչ իրողությունը հստակորեն արտացոլված է հայ գրականության մեջ: Ավելորդ չէ նկատել, որ հատկապես հայերենն է բնութագրում խոսքային հաղորդակցման այդ փուլերը: Այլ լեզուներում հաճախ մեկ բառ է ընդամենը լինում՝ նշելու համար այդ երեք, թեպետ ներքնապես կապված, բայց տարբեր վիճակները: Ինչպես հայ գրականության արձանագրումները, այնպես էլ հեղինակների մտորումները օգտակար են թե՛ ազգային ինքնաճանաչողության, թե՛ ազգահատուկ դաստիարակության առումով: Վերստին՝ հարկավոր է տարբերակված մոտեցում՝ մերժել մերժելին, ընդօրինակել ընդօրինակելին:

Առաձանին՝ հանդուրժողականության վարքականոն

Հաճախ տեղին գործածված որևէ դիպուկ արտահայտություն, պատկերավոր ձևակերպում, առած և ասացվածք կարողանում է մարել կամ մեղմել թեժացող վիճաբանությունը, փոխադարձ անհանդուրժողության դրսևորումները: Հայոց առաձանու մեջ պարփակված իմաստությունը դարերի փորձության հիմքով երկուստեք ընկալվում է որպես անբեկանելի վճիռ խնդրո առարկայի շուրջ: Սասունցի Ղավիթը, առաջին անգամ հանդիպելով Խանդուղին, չի դիմանում նրա հմայքին, չափից դուրս կրքոտ է համբուրում, և Խանդուղի բռունցքի հարվածով հեռացնում է նրան: Վրդովված Ղավթին Խանդուղի արժանապատվորեն պատասխանում է՝ «Դու քո հոր կտրիճն ես, ես էլ իմ»: Իսկ Քեռի Թորոսն ասացվածքի միջոցով է բացատրում. «Առյուծն առյուծ է, ինչ էգ, ինչ արու»: Սա սեռային հիմքով գոյացող ամեն տեսակի խտրականությունը բացառող հրաշալի կարգախոս-հրամայական է. տղամարդը ոչ մի առավելություն չունի սոսկ որպես տղամարդ, կինը ոչ մի պակասություն չունի միայն կին լինելու պատճառով:

Ահա առաձանու տպավորիչ գործածության օրինակ Գուրգեն Մահարուց⁴⁷: Դաշնակցականների անմիտ ահաբեկչական վարմունքից վրդովված մի մեծահարուստ վանեցի (որին ևս ծրագրված էր վերացնել) հուզախառիվ խոսքն ավարտում է այսպես. «Ձեզնից ի՞նչ կգնա, քանի-քանիների գլուխ

⁴⁵ Հ. Թումանյան, Իմ հաշիվը հրատ. ընկ. հետ // ԵԼԺ, հատ. վեցերորդ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտելիք» հրատ., 1994, էջ 88:

⁴⁶ Գ. Նժդեհ, Որդիների պայքարը հայրերի դեմ // Երկեր, հատ. առաջին, Եր., ՀՀ արխիվային գործի գործակալություն, 2002, էջ 75:

⁴⁷ Գ. Մահարի, Այրվող այգեստաններ, Եր., «Հայաստան», 1966, էջ 217:

կերաք: Չարոց՝ ճարտար, բարոց՝ տխմար, որ կասեն, դուք եք: Կերեք, թուրք մի կողմից, դուք՝ մեկել... Վանը կերեք, ծովի ջուրն էլ վրեն խմեք... մարսեք»: Եվ կուսակցական երևելի ղեկավարի վրա հզոր ազդեցություն է գործում հասկապես այս հատվածը, ստիպում բոլորովին այլ լույսով ընկալել սեփական ազգակիցների դեմ իրենց «հեղափոխական» վերաբերմունքը:

Հայ գրողների էջերում ուսանելի և օգտակար առածներն ու ասացվածքները հմտորեն ագուցված են խոսքի ընթացքին, շարադրանքին հաղորդում են պատկերավորություն, սեղմություն, ոճական այլ արժանիքներ, բայց ամենակարևորը՝ «հայկականություն», հայ մարդու դարերի իմաստնության փաստացի գործառնություն նորանոր սերունդների վարվելակերպում.

- «Էժը էժի համար լավ է, քան մի սուրու ոչխարը». այսկերպ է գոհունակությունն արտահայտում ծեր որսորդ տանտերը՝ հյուրընկալելով երիտասարդ երկու որսորդի⁴⁸:
- «Լավություն արա ու թեկուզ ջուրը գցի՝ չի կորչիլ». սա է Հովհաննես Թումանյանի «Խոսող ծուկը» հեքիաթի բարոյախոսության ամփոփումը⁴⁹:
- «Այստեղ են ասել՝ մեկի մորուքը վառվեց, սպասիր տաքանամ, ասաց մյուսը⁵⁰»:
- «Շան հետ ընկերություն անելիս փայտը ձեռքիցդ չպետք է գցես»⁵¹:
- «Մեջք մեջքի տանք՝ սարեր շուռ տանք»⁵²:

Այդուհանդերձ, չենք կարող ասել, թե առածանին լիարժեքորեն գործածում ենք մեր հանրային կյանքի կազմակերպման մեջ, այդ թվում՝ որպես անհարկի անհանդուրժողականության մեղմման և հանդուրժող խոսքի արմատավորման գորավոր միջոց: Արդ, հարկավոր է գիտակցել, որ հայ ժողովրդական ասացվածքներն ու առածները հայոց պատմական փորձի լավագույն ամփոփումն են և ներկայիս սերունդների կյանքի նորմատիվային կարգավորման լավագույն հիմքը: Առածանին ուղղակի կոչ է անում հանդուրժողականության, զսպվածության, շրջահայացության, համբերատարության, սեփական վարվելակերպի համար պատասխանատվության, հասկացնում է, որ բախումները հաճախ հետևանք են մեր սեփական սխալի, անշրջահայաց գործողությունների: Առածանին հորդորում է մեզ խուսափել փուչ շաղակրատանքից, պարծենկոտությունից, զռեհիկ խոսելակերպից, անհաջող կատակից, սովորեցնում է դիմացինի խոսքի միջոցով թափանցել նրա ներաշխարհը: **Հանդուրժող խոսքը երկխոսային** բնույթի է. սա է առածանու գլխավոր պահանջներից մեկը՝ ոչ միայն խոսել, այլև լսել, հակված լինել ավելի շատ լսելու գրուցակցին, քան խոսելու, գերադասել հակիրճ խոսքը.

- Աղբը քանի իրար տաս՝ հոտը կելնե:
- Անուշ հոտը վարդից կուզեն, մարդկությունը մարդից կուզեն:
- Բարդին կռացնես, քեզ վրա կընկնի:
- Բերանդ բանալուն՝ աչքդ բաց:
- Բզի գլխին բռունցքով տալ չի ըլնի:

⁴⁸ Վ. Անանյան, Որսի հետքերով // Երկեր 4 հատորով, հատ.1, Եր., «Սովետ. գրող», 1984, էջ 58:

⁴⁹ Հ.Թումանյան, Խոսող ծուկը // ԵԼԺ, հատ. հինգերորդ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտելիք» հրատ., 1994, էջ 190:

⁵⁰ Հ.Խաչատրյան, Տիգրան Մեծ, Եր., «Հայաստան», 1972, էջ 45:

⁵¹ Լ.Սողոմոնյան, Կոտայքի արժիվները, Լոս Անջելես, «Նովել», 2008, էջ 39:

⁵² Գ. Նժդեհ, Մի խոսակցություն գորավար Գ. Նժդեհի հետ // Երկեր, հատ. առաջին, Եր., ՀՀ արխիվային գործի գործակալություն, 2002, էջ 498:

- Թոկի երկարն ա լավը, խոսքի՝ կարճը:
- Իշու քացուց չեն խռովի:
- Լվի համար կարպետը չեն էրի:
- Խոսքը՝ մեկ, աստված՝ մեկ:
- Հազար անգամ թուք ու մուր, մեկ անգամ օրինակ տուր:
- Համբերե, որ համ բերե:
- Հավը դագի հավկիթ ածե, կը պատռի:
- Հորթը որ կովի առաջն ընկնի՝ գելը կը տանի:
- Մանր տրեխով՝ մեծ ռեխով:
- Մինձն իր տիղն ունե, պստիկն՝ իր տիղը:
- Շան հետ ընկերացիր, փետը ձեռիցդ մի գցիր:
- Շատ լավին ման եկողը, շատ վատին կհանդիպի:
- Շատ մի՛ սիրիլ, ատել կա, շատ մի՛ ատիլ, սիրիլ կա:
- Ով որ կըսե ուզածը, կը լսե չուզածը:
- Վարը նստած, վեր մի՛ խոսիր:
- Տան մենձի մե աչքը քոռ պտի եղնի, մե ականջն էլ խուլ:
- Քիչեն որ չը կշտանաս, շատեն չես կշտանա:

Հայոց առածանին իմաստնության անծայրածիր ծով է, հայ դիտողունակ մարդկանց կենսափիլիսոփայական արձանագրումների վիթխարի շտեմարան, որոնք անցել են դարերի փորձությունը, գտվել, բյուրեղացել, դարձել են անվերապահ ճշմարտություն, ուստի մեր հանրային և անձնական կյանքը, այդ թվում՝ միջանձնային խոսքային հաղորդակցումը մեծապես շահելու է առածանու գործածությամբ:

Օգտագործված գրականություն

1. Ալազան Վ., Տառապանքի ուղիներով (Հուշեր), Եր., «Խորհրդ. գրող», 1990:
2. Այգեկցի Վ., Իմաստուն զինվորը // Առականեր, Եր., «Հայպետհրատ», 1951:
3. Այվազյան Ա., Կռվարարներ // Ընտիր երկեր (Վիպականեր, պատմվածքներ), Եր., «Սովետ. գրող», 1987:
4. Այվազյան Բ., Աշոտ Երկաթ, Անիի կործանումը, Եր., «Հայաստան», 1964:
5. Անանյան Վ., Որսի հետքերով // Երկեր 4 հատորով, հատ. 1, Եր., «Սովետ. գրող», 1984:
6. Արմեն Մ., Վարդավան // Երկեր հինգ հատորով, հատ. առաջին, Եր., «Հայաստան», 1966:
7. Դեմիրճյան Դ., Հայը // Երկերի ժողովածու 14 հատորով, հատ. XIV, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1987:
8. Դեմիրճյան Դ., Նոր մոնումենտալ // Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հատ. յոթերորդ (լրացուցիչ), Եր., «Հայպետհրատ», 1960:
9. Զեյթունցյան Պ., Արշակ Երկրորդ // Ընտիր երկեր երկու հատորով, հատ. երկրորդ, Եր., «Սովետ. գրող», 1987:
10. Թոթովենց Վ., Բաց կապույտ ծաղիկներ // Երկեր 3 գրքով, գիրք առաջին, Եր., «Սովետ. գրող», 1988:
11. Թորանյան Թ., Կարոտի ճամփաներով, Եր., «Խորհրդային գրող», 1989:
12. Թումանյան Հ., Խոսող ձուկը // ԵԼԺ, հատ. հինգերորդ, Եր., ՀՀ ԳԱ «Գիտելիք» հրատարակչություն, 1994:
13. Թումանյան Հ., Անտեղի ու անպետք միջոց // Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. յոթերորդ, Եր.: ՀՀ ԳԱ «Գիտելիք» հրատ., 1995:

14. Թումանյան Հ., Իմ հաշիվը հրատ. ընկ. հետ // Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. վեցերորդ, Եր.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտելիք» հրատ., 1994:
15. Թումանյան Հ., Հայ գրողների ընկերության գրական երեկոները // Երկերի լիակատար ժողովածու, հատ. յոթերորդ, Եր., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտելիք» հրատ., 1995:
16. Իսահակյան Ավ., Աբու-Լալա Մահարի // Երկեր, Եր., «Սովետ. գրող», 1987:
17. Խաչատրյան Հ., Արտաշես, Եր., «Սովետ. գրող», 1980:
18. Խաչատրյան Հ., Տիգրան Մեծ, Եր., «Հայաստան», 1972:
19. Մաթևոսյան Հր., Տերը, Եր., «Սովետ. գրող», 1983:
20. Մահարի Գ., Այրվող այգեստաններ, Եր., «Հայաստան», 1966:
21. Մուրացան, Գևորգ Մարգարետունի // Երկերի ժողովածու հինգ հատորով, հատ. երրորդ, Եր., «Հայպետհրատ», 1952:
22. Նալբանդյան Մ., Երկրագործությունը որպես ուղիղ ձանապարհ // Երկեր, Եր., «Սովետ. գրող», 1985:
23. Նալբանդյան Մ., Հիշատակարան // Երկեր, Եր.: «Սով. գրող», 1985:
24. Նար-Ղոս, Պայքար // Երկերի ժողովածու երեք հատորով, հատ. երրորդ, Եր., «Հայպետհրատ», 1955:
25. Նար-Ղոս, Սպանված աղավնին // Երկերի ժողովածու երեք հատորով, հատ. երկրորդ, Եր., «Հայպետհրատ», 1955:
26. Նժդեհ Գ., Բանտային գրառումներ // Երկեր, հատ. առաջին, Եր., ՀՀ արխիվային գործի գործակալություն, 2002:
27. Նժդեհ Գ., Մի խոսակցություն գորավար Գ. Նժդեհի հետ // Երկեր, հատ. առաջին, Եր., ՀՀ արխիվային գործի գործակալություն, 2002:
28. Նժդեհ Գ., Որդիների պայքարը հայրերի դեմ // Երկեր, հատ. առաջին, Եր., ՀՀ արխիվային գործի գործակալություն, 2002:
29. Շանթ Լ., Ինկած բերդի իշխանուհին // Երկեր, Եր., «Սովետ. գրող», 1989:
30. Շիրվանզադե Ա., Քաոս // Երկերի ժողովածու 10 հատորով, հատ. երրորդ, Եր., «Հայպետհրատ», 1959:
31. Պատկանյան Ռ., Վարժապետ // Երկեր, Եր., «Սովետ. գրող», 1980:
32. Պարոնյան Հ., Լրագրական դիցաբանության ապիսը // Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հատ. ութերորդ, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972:
33. Պարոնյան Հ., Կարծիք հայտնելու հազար ու մեկ եղանակ // Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հատ. տասներորդ, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1979:
34. Պարոնյան Հ., Օրակարգ // Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հատ. տասներորդ, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1979:
35. Պեշիկթաշյան Մ., Կոռնակ // Երկերի լիակատար ժողովածու, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1987:
36. Սողոմոնյան Լ., Կոտայքի արծիվները, Լոս Անջելես: Նովել, 2008:
37. Սևակ Պ., Ութնյակներ // Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հատ. առաջին, Եր., «Հայաստան», 1972:
38. Րաֆֆի, Կայծեր // Երկերի ժողովածու տասը հատորով, հատ. չորրորդ, Եր., «Հայպետհրատ», 1956:
39. Քոչար Հր., Մեծ տան զավակները // Երկերի ժողովածու վեց հատորով, հատ. երրորդ, Եր., «Հայաստան», 1966:
40. Քուչակ Ն., Հայրենի կարգավ, Եր., «Հայպետհրատ», 1957:
41. Օտյան Եր., Ընկեր Բ. Փանջունի, Եր., «Հայաստան», 1989:

ВАЛЕРИЙ МИРЗОЯН

*Профессор кафедры „Менеджмента” АГЭУ,
доктор философских наук*

Толерантная речь в системе публичного управления.– На основе анализа примеров из армянской художественной литературы в статье рассматриваются некоторые проявления толерантного и нетолерантного межличностного языкового общения в системе публичного управления. Особое внимание обращается выяснению типа аргументации при конкретном речевом акте. Обсуждаются основные условия обеспечения наибольшей толерантности в речевом общении, подчёркивается, в частности, необходимость более широкого и эффективного использования армянских народных поговорок и пословиц в качестве нормативной основы регулирования социального поведения личности.

Ключевые слова: *система публичного управления, терпимость, нетерпимость, терпимая речь, спор, пословицы и поговорки как кодекс поведения.*

JEL: B41, B59, R10, Z00, Z19

VALERI MIRZOYAN

*Professor at the Chair of «Management» at ASUE,
Doctor of Science in Philosophy*

Tolerant Speech in the System of Public Administration.– The subject matter of this article is some reflections of tolerant and intolerant speech acts in Armenian literature, which can be seen as a mirror of Armenia’s social behavior, especially in interpersonal speech communication. The investigation is concentrated on the argumentative base of different speech acts. The knowledge of the argument types used in each situation may be helpful for understanding the causes both of tolerancy and intolerancy on human communication. One of main theses of the given article is to justify the importance of Armenian proverbs as a normative base for the regulation of human behavior in all areas of individual and social lives.

Key words: *public administration system, tolerance, intolerance, tolerant speech, debate, controversy, dispute, proverbs as a code of conduct.*

JEL: B41, B59, R10, Z00, Z19